
ELMÉLETEK ÉS MÓDSZEREK

BOZÓKI ANDRÁS

Az elitváltás elméleti értelmezései

Kelet-közép-európai megközelítések

BEVEZETÉS

Az elitelmélet fénykorát éli Kelet-Közép-Európában. A különböző iskolák – a marxista osztályelemzés, a weberi szociológia, a funkcionalista társadalmirétegződés-kutatás, újosztály-elmélet stb. – kutatói a gyors ütemű politikai és társadalmi változásokat kezdték elemezni, de sokan közülük csakhamar az elitközpon-tú kutatásoknál kötöttek ki. Az újabb elitkutatások egyik jellegzetes ismérve az *elitek átalakulására* fektetett nagy hangsúly, mivel a kutatók az elmúlt évtizedben elsősorban a társadalmi *változással* foglalkoztak. A statikusabb „kremlinológia” és „szovjetológia” (vö. Taras 1992) évtizedei után a politikai rendszerek kutatóinak is paradigmát kellett váltaniuk, hiszen a teljes társadalmi, politikai és gazdasági rendszer hirtelen megváltozott. Természetesen annak elitjeivel együtt. Így – kis túlzással – azt is állíthatjuk, hogy az elitkutatásokra irányuló figyelem annak a „tranzitológiában” és a „konszolidológiában” játszott szerepe következtében nőtt (Schmitter 1995). A kutatók nagy része egyetért abban, hogy a demokratikus átmenet elitek által vezetett folyamat volt. Különösen az 1990-es évek elején tartotta magát az a nézet, mely szerint megbízható demokráciát csakis az elitek képesek létrehozni, ez a tömegektől nem várható el. Vajon miért vált az elitizmus ily népszerűvé?

Az elitista iskola kezdetben úgy tekintett a demokráciára és az elithatalomra, mint két párhuzamosan létező, ugyanakkor egymással ellentétes jelenségre. Michels szerint (1915) az elit – oligarchizáló hajlamai miatt – elkerülhetetlenül „megrontotta”

a demokráciát, így a képviseleti demokrácia egyre többek szemében csak az elitizmus képmutató megnyilvánulása volt. Michels után még évtizedekig a fasizmussal vagy jobb esetben a karizmatikus vezetéssel azonosították az elitizmust, így egyre rosszabb vélemény alakult ki az elitcentrikus megközelítésről. Nyugaton olyan elméletként kezelték, mint amely nem egészen demokratikus módon magyaráz meg bizonyos, a politikai vezetéssel, az uralkodóosztállyal, a politikai osztályokkal és más hasonló fogalmakkal összefüggő jelenségeket. Az 1960-as évek végén, illetve az 1970-es évek elején az „elitista demokrácia” (vö. Schumpeter 1942) és a „részvételi demokrácia” hívei között dúló harc ez utóbbi csoport javára hozott ideiglenes „győzelmet” (vö. Bottomore 1964, Bachrach 1969, 1971). Az általános felfogás szerint az elitista demokrácia a modernizáció egy nehezen megemészthető mellékterméke volt csupán, azé a modernizációs elméleté, amely – néhány évi előretörést követően – maga is a kritika középpontjává vált.

A diktatúra évtizedei alatt a Kelet-Közép-Európában hivatalos szociológia, illetve még inkább a „történelmi materializmus” a marxista osztályelmélet leegyszerűsített változatát szorgalmazta. Eszerint a társadalom a „két osztály – egy réteg” modellre épül, ahol a proletariátus, mint „hatalmon lévő osztály”, a parasztsággal összefogva „uralkodik”, miközben egy nekik alárendelt réteg, az értelmiség – akiket „szellemi munkásoknak” neveztek – segíti őket történelmi céljaik megvalósításában. A régió legtöbb országának egyetemén a marxizmus-leninizmus e hivatalos modellje uralta a társadalomtudományokat. A hivatalos nézeteket hangoztató szociológusok tehát a régi marxi osztályelméletet egyszerűsített változatát képviselték, míg a „másként gondolkodó” szociológusok az újosztály-elméletekkel kísérelték meg érvényteleníteni azokat, és próbálták kritizálni a fennálló szocialista rendszert.

Az elitelmélet az 1980-as évek végén meglepő módon újra népszerűvé vált (Domhoff és Dye 1987, Burton és Higley 1987, Higley és Burton 1989, Wasilewski 1989, Field et al. 1990). A kutatók hamar felhagytak a társadalomtudományokban használt, erősen ideologizált marxista diskurzussal, mivel azt az ideokrata kommunista rezsím kifejezőmódjának tekintették. Mivel úgy tűnt, hogy a rendszerváltás és az elitátalakulás együtt járó folyamatok, a régió szociológusai és politológusai érthető módon az elitelmülethez fordultak – néha anélkül, hogy Paretót vagy Moscat olvasták volna. A demokratikus átmenetet sokszor jellemezték „elitjátékokként”. A társadalomtudományokon belül a hangsúly a struktúrákról a cselekvőkre, az útfüggőségről az intézmények választására, az intézményépítésre helyeződött. Átmenetek, kerekasztal-tárgyalások, alkotmányteremtés, kompromisszumkeresés, egyezségkötés, egyezségsezés, stratégiai választások – ezek mindegyike az elit szerepének fontos-

ságát és a politikai elitet vizsgáló kutatások jelentőségét erősítette. Így mind a történelmi, mind a szellemi feltételek adottak voltak az elitelmélet újbóli felvirágzásához (vö. Higley és Gunther 1992, Etzioni-Halévy 1997, Finocchiaro 1999).

A kelet-közép-európai társadalomelmélet és -kutatás irányt változtatott: a status quo helyett a társadalmi változásokkal, a társadalmi rétegződés helyett az újraélesztett törésvonalakkal, az osztályanalízis helyett az elitkutatással foglalkozik. Elméleti síkon a korábban divatos „új osztály” (*New Class*) megközelítés átadta helyét az elitelméleteknek.

I. A NEW CLASS ELMÉLET

Bár a szovjetrendszerű országok társadalomtudományát a hivatalos marxizmus-leninizmus doktrínájának dominanciája jellemezte, mégis lényeges különbségek mutatkoztak közöttük. A balti köztársaságokban például – mivel azok a Szovjetunió periférius részét képezték – nem is taníthattak empirikus társadalomtudományokat. Lengyelországban, Jugoszláviában és Magyarországon azonban a társadalomtudományok bizonyos mértékű autonómiát élveztek. A diktatúra éveiben is létezett szociológia Lengyelországban, és az 1960-as évektől a politológia is akadémiai diszciplínává vált. Magyarországon ugyancsak az 1960-as évek közepén – több mint tizenöt évi szünet után – állították vissza a szociológia oktatását, de a politikatudomány intézményesülését egészen a 1980-as évek első feléig nem engedélyezték. Ezekben az országokban a félig vagy egyáltalán nem hivatalos marxista filozófia is jelentős autonómiát élvezett bizonyos körökben (Praxis-kör, Budapesti Iskola) és a filozófiában (Leszek Kolakowski, Lukács György). A prágai tavasz előtti években Csehszlovákiában is enyhült a helyzet a társadalomtudományok tanítása terén, de ezt a folyamatot brutálisan megszakították az 1968-as szovjet inváziót követő „normalizáció” évei. Bulgária, Románia és az NDK (poszt)totalitárius rendszerei nem engedélyezték az efféle tevékenységet.

Kelet-Közép-Európában a (félig legális vagy illegális) független társadalomtudományok a politikai elnyomásra reagáltak, amikor hűen felvázolták a hatalmi struktúra és a társadalom kapcsolatát. A piaci szocializmus, a civil társadalom, a második társadalom, valamint a formális és informális társadalmak együttes létezésének elméletei mellett még egy fontos elmélet nyert teret ezekben az országokban: a *New Class* elmélete (vö. Szelényi és Martin 1988). Egykor kommunista, később száműzött vagy bebörtönzött politikusok (Trockij, Gyilas) voltak a látszólag „forradalmi” rezsimek első elemzői és kritikusai: újszerű és sikeres módon a rendszert annak bürokrata rétegén keresztül vizsgálták. Trockij (1964) szerint a bürokraták osz-

tályjellemezőkkel rendelkező társadalmi rétegnek tekinthetők. Két évtizeddel később Gyilaszt értelmezésében ugyanez a bürokratikus irányítás már egy meghatározó új osztály uralmaként jelentkezik (1966). Kettejük érvei korábbi gondolkodókra, a *New Class* elmélet előfutáira: Bakunyinra és főként Machajskira (1905) emlékeztették a rendszer tanulmányozóit.

A huszadik század közepétől a *New Class* elmélet érdekes szellemi kapcsolódási pontnak ígérkezett Kelet és Nyugat között. Az 1940-es évek első felében Burnham azt állította, hogy a modern kapitalista társadalomban nem a tulajdonosok, hanem az igazgatók hozzák meg a nagyvállalatok stratégiai döntéseit. A fejlődésnek ezen új szakaszát tehát hívhatjuk menedzserizmusnak, ahol nem a tulajdonjog, hanem a döntéshozatali pozíció a hatalom forrása (Burnham 1941). Ezt az állítást erősítette meg évtizedekkel később Konrád és Szelényi (1979), akik a kommunizmus reformkorszakát az uralkodóosztályon belüli küzdelemként fogták fel a (régi, kevésbé művelt, ideologikusabb) bürokraták és a szakértelem ideológiáját hirdető (új, műveltebb, intellektuális) technokrácia között. Nézetük szerint a kommunista nomenklátúra helyét fokozatosan átveszik a technokraták, akik alapjaiban megváltoztatják majd a rezsimszociológiai jellegét. A szakértő értelmiség ezzel feljutna a csúcsra és lezárná osztályhatalomra kerülése történelmi folyamatát.

Konrád és Szelényi eredetileg az 1970-es évek első felében magyarul írt könyvének angol kiadása egybeesett az újosztályelmélet térhódításának időszakával. Alvin Gouldner marxi elméleten alapuló, nagyívű elemzésében (1979) úgy vélte, hogy ez az új osztály egyetlenként rendelkezik azzal a progresszív erővel, amivel kialakíthatja a kritikai közbeszéd kultúráját (*culture of critical discourse*) és delegitimálhatja a kapitalizmust. Gouldner az új osztály felemelkedését nem kritikailag, hanem jóval inkább optimista módon ítélte meg.

A neokonzervatív oldal viszont éppen ugyanezen okból szemlélte az új osztályt gyanakvással. Daniel Bell (1975), Kevin Phillips (1975), Irving Kristol (1978, 1983) és még sokan mások munkájukban rámutattak a kapitalizmus egymásnak ellentmondó kulturális tendenciáira: a „mainstream kultúrája” mellett a kapitalista liberális demokrácia kineveli a maga „ellenkultúráját”, ami aztán létét alapvető értékeiben kérdőjelezi meg. Egyesek viszonylag semleges módon írták le ezt a jelenséget, míg másokat jobban aggasztott az eljövendő kulturális hanyatlás. Az „ellenkultúra” birtokosait, a „tudásosztályt” vagy a „tudásipart” (*knowledge industry*) új osztályként kezelték. E szerint az értelmesség szerint ez az új osztály többé már nem egy dédelgetett társadalmi hatóerő, hanem egy veszélyes, destruktív hatalom (vö. Bruce-Biggs 1981). Daniel Bell az új osztály fogalmát „zavaros koncepciónak” tartotta: inkább egyfajta

mentalitásegyüttesnek, mintsem osztálynak. Véleménye szerint az erre épülő osztályelméletet nem lehet tudományos komolysággal kezelni (Bell, 1980: 144–146).

Később a „régi baloldali” Lipset (1991) kritizálta élesen Konrád és Szelényi egy újabb írását (1991), mert utóbbiak az 1989-es forradalmakat és azok utóhatását az értelmiség mint „politokrácia” – igaz, már nem mint új osztály – diadalának hitték. Úgy tűnik, hogy az újosztály-elmélet csak addig volt népszerű, míg az államszocializmus fennállt. Mindaddig, amíg az egyre inkább technokrata jellegű „politikai osztály” és a társadalom többi része (a proletariátus stb.) között húzódó szakadékot hatásosan jellemezni és kritizálni volt képes.

Az alábbi táblázat az újosztály-elméletek különböző irányzatait összegzi és azok szerzőit sorolja fel, elemzésük tartománya és tárgya szerint.

1. táblázat Az újosztály-elméletek és képviselőik

	Teoretikus	Főbb állítás
Klasszikus elméletek	Jan W. Machajski (1905) Lev Trockij (1964) James Burnham (1941) Milovan Gylasz (1966)	az értelmiség mint új osztály a bürokrácia uralma menedzseruralom a bürokrácia mint új osztály
A közelmúlt főbb tézisei	Daniel Bell (1975) Kevin Phillips (1975) Alvin Gouldner (1979) Konrád György és Szelényi Iván (1979) Irving Kristol (1978, 1983) Konrád Gy. és Szelényi I. (1991)	a kapitalizmus kulturális ellentmondásai médiakrácia az értelmiség mint új osztály: a kritikai közbeszéd kultúrája az értelmiség mint technokrácia: transzkontextuális tudás hordozói ellenkultúrára épülő tudásipar az értelmiség mint politokrácia

A továbbiakban az elitelméleteket irányultságuk, elemzési szintjük és tárgyük szerint különböztetem meg. Ennek értelmében a következő kategóriákat különítem el 1. a jelenkori elitelméletek, 2. a posztkommunista Kelet-Közép-Európára vonat-

koztható elméletek és megközelítések, valamint 3. Kelet-Közép-Európa egyes posztkommunista országaira vonatkoztható elméletek és megközelítések.

II. A JELENKORI ELITELMÉLET FŐBB ÁLLÍTÁSAI

Az elitszempon্তু megközelítés részben azért vált általánossá az 1980-as évek végére, mert az elitelmélet látszólag pontosabban megragadta a posztkommunista átmenet lényegét, mint a korábban uralkodó *New Class* megközelítés. A következőkben bemutatok néhány, az elitelmélet témakörébe tartozó nagyhatású tételt és megközelítést, melyek a '80-as és '90-es években váltak (újra) ismertté.

Michels (1915), Weber (1915–21), Pareto (1935, 1968), Mosca (1939) és C. W. Mills (1956) klasszikus elitelméletei széles körben ismertek és elfogadottak. A következőkben olyan elméleti újításokat vizsgálok meg az elittanulmányok témaköréből, amelyeket az utóbbi két évtizedben kifejtettek ki.

Az elitmegállapodások (Elite settlements)

Mindössze egy évvel O'Donnell és Schmitter közismert, a demokratikus átmenetekhez ajánlott híres „útmutatója”, a *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies* (1986) megjelenése után és alig két évvel 1989 előtt, Burton és Higley az elitcsoportoknak a politikai változásokban játszott szerepek jelentőségére hívták fel a figyelmet. Burton és Higley úgy vélték, hogy az elitmegállapodások stabil demokráciához vezetnek. Meghatározásuk szerint:

„Az elitek közötti megállapodás meglehetősen ritka esemény, amikor egy nemzet szembenálló elitfrakciói hirtelen és tudatosan újraszabják a közöttük fennálló viszonyt, és kompromisszumot kötnek legalapvetőbb nézeteltéréseiket illetően. Az elitmegállapodásoknak két fő következménye van: megteremtik a nyílt, de békés versenyt a mindegyik fontosabb elitcsoport által elfogadott, a „visszafogott partizánkodás normája” szerint kialakított kereteit, valamint az ingatag rendszerekből (...) stabil rendszereket formálnak, ahol a szabálytalan térfoglalások még a terv szintjén sem fordulnak elő” (Burton és Higley, 1987: 295).

Az elitmegállapodások a társadalmi forradalmak alternatívájaként jelentkeztek (vö. Skocpol, 1979). A békés, demokratikus átmenetnek a köztudatban fontosabbnak ítélt oldalát, annak elit oldalát alkotják. Burton és Higley az elitmegállapodás öt jellemzőjét sorolta fel: 1. gyorsan végbemenő (a megállapodás vagy gyorsan megy végbe, vagy sehogy), 2. tárgyalásos jellegű

(szemtől szembeni, részben titkos), 3. írásbeli szerződésekkel rögzített, 4. békehajlandóságot tükröző, 5. tapasztalt vezetőket kívánó folyamatról van szó.

Az elitek vezérelte átmenet elmélete az 1980-as évek neokonzervatív intellektuális közegében fogalmazódott meg először, amikor a formális, minimalista, „szerényebb” demokráciaértelmezés jelentőségét hangsúlyozták (Huntington 1984, 1989). E demokrácia lényege, hogy a választott elitcsoportok a tömegektől viszonylag kevéssé zavartatva hozzák meg döntéseiket. Huntington megközelítése is elitközpontú volt, amikor úgy vélte, hogy „a demokratikus intézmények tárgyalások és kompromisszumok során jönnek létre, amelyeket a politikai elit saját érdekében és kedve szerint hoz” (Huntington 1984:212). Az elitmegállapodásra összpontosító megközelítés később kiegészült más, a „tranzitológia” témakörébe tartozó fontos hozzászólásokkal. Ezek a rendszerváltás folyamatát nagyrészt „elitjátszmákként” értelmezték (Przeworski 1991, 1992, Bruszt és Stark 1992, Colomer és Pascual 1994, Colomer 2000, Higley és Burton 1998, Higley és Pakulski 2000).

Reprodukción vagy cirkuláción?

Egy nemzetközi összehasonlító kutatás hipotéziseként Szelényi Iván a kilencvenes évek elején újrafogalmazta Pareto elméletét, melyben különbséget tesz a körforgás és az újratermelés fogalmai között. A Szelényi Szonjával közösen publikált tanulmányában azt állította, hogy alapjában véve az elitváltozásoknak két formája van: 1. *elit-újratermelés (reprodukción)* és 2. az *elitkörforgás (cirkuláción)*. Az elit-újratermelés elmélete szerint „a kelet-európai forradalmi változások nem befolyásolták az elitréteg társadalmi összetételét. Ez azért van, mert a régi nómenklatúraelitnek sikerült az osztálystruktúra élén maradnia, így most belőlük alakul ki a vagyonos polgárság.” Az elitkörforgás elmélete szerint „a posztkommunizmusba való átmenet szerkezeti változást hozott az osztályhierarchia élén: új alapelvek alapján, új embereket helyeznek a vezetői pozíciókba”.

Don Treimannal együtt Szelényi Iván vezette Kelet-Közép-Európa legnagyobb nemzetközi összehasonlító elitkutatását, 1993-94-ben. A projekt neve „Társadalmi rétegződés Kelet-Európában 1989 után” volt. Ebben együtt dolgoztak a terület bolgár, cseh, magyar, lengyel, orosz és szlovák kutatóival, s eredményeiket 1995-ben publikálták, a Szelényi által szerkesztett *Theory and Society* egyik különszámában. Bár maga Szelényi, korábbi „megszakított polgárosodás” elmélete (1988) nyomán az elitkörforgás nagyobb valószínűsége mellett érvelt – Hankiss, Staniszki és Szalai álláspontjával szemben, akik az elit-újratermelés elsődlegességét hangsúlyozták –, végső so-

ron csak a politikai elit transzformációjának megítélésében volt igaza. Mint kiderült, az elitreprodukció tétele, inkább a gazdasági elitben lezajló átalakulások magyarázataként volt releváns. Tehát empirikusan mindkét álláspont csak részben bizonyult helyesnek. Szelényi ötletének valódi értéke azonban nem a választásban, hanem a kérdésfeltevésben keresendő. A „körforgás vagy újratermelés” (cirkuláció vagy reprodukció) kérdése új megvilágításba állította és alapvetően átformálta az elitkutatókat az 1990-es években. Hamar kiderült, hogy ez az elméleti kérdés nem csupán Kelet-Közép-Európában volt releváns: érvényes volt minden társadalomra, amely hirtelen társadalmi és politikai változásokon ment át.

Differenciálódás és egység: az elitcirkuláció formái

Ezt az elméletet először Field és Higley (1980) fogalmazták meg, később Higley és Pakulski (1992), majd Higley és Lengyel (2000) fejlesztették tovább. Az elmélet lényege, hogy létezik egy alapvető egyetértés vagy megállapodás az amúgy jelentősen differenciálódott elitcsoportok között, amely szerint ideológiai és elméletbeli ellentéteik ellenére is ragaszkodnak a demokratikus játékszabályaihoz. „Az eltérések ellenére, az elit egysége az erős demokratikus állam és a hatékony piacgazdaság *sine qua non*-ja” (Higley és Lengyel, 2000:1). Egy demokratikus társadalomban nem szabad összetéveszteni az elit egységét az elit homogeneitásával. Az elit egysége a széles körű elítldifferenciálódás feltételei között valósul meg, tehát az egység az alapvető procedurális szabályok betartásában nyilvánul meg. Van azonban az elit egységének egy másik formája is, amelyben az elit differenciálódása elhanyagolható mértékű: ez az ideokratikus elit, amely diktatórikus vagy diktatúra utáni politikai rendszerekben jelenik meg. Az elit egységének hiánya fragmentált elitet eredményezhet abban az esetben, ha differenciált elitcsoportok vannak (ez tipikus jellemzője a meg nem szilárdult demokráciáknak), vagy pedig megosztott elithez vezethet, ha a differenciálódás kismértékű (ez jellemző a tekintélyi elven alapuló rendszerekre).

Az elit egysége és differenciálódása alapján Higley és Lengyel kidolgoztak egy kétdimenziós modellt, amely különböző politikai rendszerekre alkalmazható. Ez a modell hasznos kiindulópontja lehet sok vizsgálatnak, amelyek az elitekkel és a kelet-közép-európai demokratikus konszolidáció kérdéseivel foglalkoznak.

2. táblázat. Az országos elitek típusai és a hozzákapcsolódó politikai rendszerek

		Az elit egysége	
		erős	gyenge
Az elit differenciálódása	széles	<i>Konszenzuális elit</i> (konszolidált demokrácia)	<i>Fragmentált elit</i> (nem konszolidált demokrácia)
	szűk	<i>Ideokratikus elit</i> (totalitárius vagy poszttotalitárius rezsim)	<i>Megosztott elit</i> (autoritárius rezsim)

Forrás: Higley és Lengyel (2000:3)

Higley és Lengyel kidolgoztak egy másik képletet az elitkörforgás változataira is, annak érdekében, hogy az elitelmélet jobban megfeleljen a politikai változások dinamikájának. Nem a Szelényi Iván és Szelényi Szonja által bemutatott modellt (1995) követték, amely az elitváltás alternatív formáit cirkulációra vagy reprodukcióra osztotta. Higley és Lengyel számára a cirkuláció mást jelentett: az elitek változásának alapvető formáját. A körforgás állandó, azt szerintük csak olyan jelzőkkel lehet el látni, mint a „klasszikus”, a „redukciós”, a „felváltó” és a „látszólagos felváltó” (kvázifelváltó) cirkuláció. Ezek mátrixa adja meg számukra az elitváltás tipológiáját. A reprodukció fogalmát a körforgást jellemző melléknévként használták, a felváltás (*replacement*) fogalmát pedig Huntingtontól (1991) kölcsönözték.

3. táblázat. Az elitcirkuláció típusai

		Az elitkörforgás mértéke	
		széles és mély	szűk és sekély
Az elitkörforgás módja	fokozatos és békés	<i>klasszikus cirkuláció</i>	<i>redukciós cirkuláció</i>
	hirtelen és kikényszerített	<i>felváltó cirkuláció</i>	<i>kvázifelváltó cirkuláció</i>

Forrás: Higley és Lengyel (2000:5)

Elitelmélet vagy marxizmus? Egy 20. századi „ítélet”

Az 1990-es években látens vita zajlott az elitelmélet és az osztályelmélet követői között elveik relevanciájával kapcsolatban. A vita némely esetben explicitté vált. A vitában egyik oldalon az elitelmélet képviselő Pakulski és Waters (1995, 1996) álltak – akik kritizálták az osztályszempontú irodalmat –, a másik oldalon pedig Erik O. Wright (1996), aki az osztályelmélet érvényessége mellett érvelt. A terület más tudósai eltérő, néha kevert kutatási stratégiákat alkalmaztak. Mint látható volt, Higley és társai, folyamatosan és kizárólag az elitelméletet használták, míg mások – főképpen Szelényi – ötvözték az elit- és az osztálymegközelítést, anélkül, hogy elkötelezték volna magukat bármelyik mellett.

Higley és Pakulski (2000) a maguk nézőpontjából összegezték mindkét paradigma 20. századi történetét. Az elitszempontú elemzés pártján állva örömmel konstatálták, hogy évtizedekig tartó háttérbe szorítottság után, az elitelmélet végre „győztesen” tért vissza, a század utolsó húsz évében. Ezt az újjáéledést annak tulajdonították, hogy nőtt a politika autonómiájának elismerése és az elitek relatív autonómiája (Etzioni-Halévy 1990), amely nagyobb helyet biztosított a politikát gyakorlóknak a manőverezésre. Higley és Pakulski szerint, ezt a visszatérést három történelmi jelenség ösztönözte:

1. az ázsiai „tigrisországok” sokáig csodás gazdasági eredményei (amelyek nagymértékben az elit döntéseinek voltak köszönhetőek);
2. az államszocialista országok léte és ezek erővonalainak különleges kutatási módjai (kremlinológia, szovjetológia), és végül;
3. „a Szovjetunió és csatlósállamai elitek által vezetett feloszlása” 1989–91-ben (Higley és Pakulski 2000:236–7).

Idézték Diamond, Linz és Lipset munkáját, amelyben azt írták: „eseteink során olykor úgy találtuk, hogy a politikai vezetők és az elitek értékrendje, céljai, gyakorlottsága és stílusa volt az, ami megváltoztatta a demokrácia sorsát” (Diamond et al., 1995:19). Azonban az elitelmélet minden haszna ellenére, Higley és Pakulski maguk is elismerik, hogy „az elitről való gondolkodás elméletileg nem újult meg” (2000:238), tehát feltételezhetjük, hogy az általuk felvázolt „20. századi ítélet” nem feltétlenül a „végső ítélet”.

Inspirációk a társadalomelméletben: Foucault, Bourdieu, Mann és Poggi

A Higley, Burton, Field és Szelényi által kifejtett elvek, megközelítések és fogalmi eszközök bizonyultak a legfontosabbaknak,

amiket a kelet-közép-európai elitkutatásokban alkalmaztak. Fontos azonban megjegyezni, hogy az általános értelemben vett elitelmélet megközelítései mellett, az elitváltás megfogalmazásának alakításában, döntőnek bizonyult Michel Foucault és Pierre Bourdieu társadalomelméletének hatása is. Foucault (1983) egyértelművé tette, hogy a hatalom nem kizárólagosan egy osztályé, de nem is az emberek egy csoportjáé, hanem inkább olyan általános jelenség, amely a társadalmi élet minden területén jelen van. Bourdieu elmélete (1983) a tőke különböző formáiról, szintén döntő fontosságú volt, mert megnyitotta az utat a különböző társadalmi erőforrások átválthatóságáról, a különböző tőkejavak konverziójáról való gondolkodás számára. Michael Mann elméletét – amely a társadalmat „szervezett hatalmi hálózatokként” (1986) mutatta be – szintén meg kell említeni. Ez az elgondolás az előzőekhez hasonló kérdéseket általános történelmi és elméleti perspektívából közelített meg, és ösztönzőleg hatott a „hatalom formáiról” megfogalmazott legújabb elméletre, amely főleg Gianfranco Poggi írásaiban (2001) tűnt fel.

III. A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ELITEKRŐL ÍROTT FŐBB TÉZISEK

A hatalom konvertálása és a „nagykoalíció” tézise

Hankiss Elemér (1990, 1991) fontos tézist fogalmazott meg az elit-újratermelés módjával kapcsolatban. Szerinte ugyanis elittek soha nem képesek önként feladni a hatalmukat. Ha ezt mégis megteszik, kell legyen egy olyan különleges körülmény, amely erre ösztönzi őket. Hankiss szerint ez a motiváció a hatalom konvertálásának lehetősége volt. Azok a politikai vezetők és követők, akik részt vettek a kelet-közép-európai reformfolyamatokban az 1980-as évek második felében, nem a „közjóért”, vagy a szabadságért tettek, amit tettek; Hankiss szerint, inkább a saját érdekeik vezették őket. Pierre Bourdieu hatására Hankiss úgy gondolta, hogy a társadalomban a hatalomnak különböző formái találhatók, és mikor a kommunista elitnek szembeülnie kellett az *ancien régime* hanyatlásával, és annak lehetőségével, hogy elveszíthetik politikai befolyásukat, egyre inkább érdekelték lettek abban, hogy átmentsék a hatalmukat más területre. Hankiss azt állítja, hogy ezt célt a „spontán privatizáció” törvénybeiktatásával érték el. Bár Magyarországról hozott példákat, hogy bizonyítsa elméletét, elemzésének érvényességét mégis egész Kelet-Közép-Európára kiterjesztette. Abban az időben, mikor a könyve megjelent, a feltevése még inkább heurisztikus volt, nem előzte meg szisztematikus empirikus elemzés. Ennek ellenére a kelet-közép-európai elitátalakulás egyik legjelentősebb hipotézisét fogalmazta meg.

Hankiss úgy gondolta, hogy a kommunistából lett pragmatikus elitek meg fogják találni a kiutat önmaguk számára: megszabadulnak a hitelvesztett rendszertől, de a befolyásukat megőrzik. Feltételezte, hogy a változás nyertesei idővel létrehozhatnak egy „nagy koalíciót”, a szó társadalmi értelmében, amelyben a korábbi kommunista osztály egybeolvadna a igazgatókkal, az állami tulajdonban levő cégek vezetőivel, főbb vállalkozókkal, és azokkal, akik vezető pozícióban vannak az államigazgatásban. Hankiss úgy gondolta, a „reform” csak jelszó volt, hogy a hatalomátrendeződés során elrejtsek a mélyebben zajló elitkonvergenciát. A potenciális új elit tagjai kialakították a túlélésükhöz szükséges utat. Hankiss szerint ez az elit nem a már befolyásos körökön kívülről származik; azokból kellett összeállnia, akiknek elegendő politikai befolyásuk volt, hogy megteremtsék a meggazdagodáshoz vezető utat. Később más szakemberek felvetették, hogy ez volt az ára annak, hogy békésen, vér nélkül teremtdőött meg nálunk a demokrácia.

Szelényi és Treiman kutatása (1993–94) bebizonyította, hogy Hankissnak csak részben volt igaza: az elit-újratermelés a változás meghatározó módja volt a posztkommunista gazdaságban, ám a politika láthatóbb területein gyorsabb és mélyebb változás zajlott. A politikai elitben a körforgás (az elitváltó cirkuláció) jelentkezett erőteljesebben, amit a békés átmenet kezdetekor még nehezebb volt előre látni.

Politikai kapitalizmus

A lengyel szociológus, Jadwiga Staniszkis (1991) Hankisséhoz nagyon hasonló állítást fogalmazott meg. Szerinte a korábbi nomenklatura arra használja fel politikai hatalmát, hogy jelentős magánvagyonra tegyen szert. Staniszkis úgy vélte, hogy a privatizációs folyamatnak a kommunista osztály látja hasznát, hiszen ezáltal képes lesz megtartani vezető pozícióját a társadalomban. Staniszkis előre látta a vezető káderekből és a volt nomenklatura tagjaiból álló vagyonos új polgárság létrejöttét, s ezt a jelenséget „politikai kapitalizmusnak” nevezte. Azért így, mert a távozó politikai elit a kapitalizmust politikai értelemben a saját igényei szerint alakíthatja. A kutató ezt a „nyugatosodás hibrid formájaként” írta le.

Staniszkis a hatalom és a tőke kombinációjának hat különböző formáját vizsgálta, és felsorolta a politikai kapitalizmus előnyeit és hátrányait is. Azt állította, hogy „nincs »racionális privatizáció« tőke nélkül”. A privatizáció folyamatát meglehetősen kiábrándultsággal vizsgálta. A hátrányok között megemlítette, hogy „az állami szektor privatizációjának fogalmát lejáratták a társadalom előtt”, és emiatt az emberek elvesztik kezdeti lelkesedésüket az új rendszerhez való viszonyukban, és nem fognak aktívan részt venni a közügyekben. A „politikai kapita-

lizmus” előnyei között megemlítette, hogy ez a folyamat a rendszerváltást könnyebbé és gyorsabbá tette, mert a nómenklatúra tagjai egyáltalán nem elleneztek a folyamatot, sőt érdekeltek voltak sikerében. Hankiss és Staniszkis elfogadták Bourdieu elméletét a különböző „tőkeformákról” (1983), és mindketten hitték, hogy a posztkommunista átmenet elitváltásának legfontosabb társadalmi folyamata a politikai tőke gazdasági tőkévé való konvertálása lesz.

Az elithálózatok állama

Anton Steen (1997) norvég kutató alkotta meg a balti államok elitváltásáról szóló legátfogóbb munkát, és megalkotott az elitkutatás számára néhány nagyon fontos fogalmat. Könyvében a következő kérdést vetette fel: „Kik alkotják az új elitet, kikkel működnek együtt, és mik a legfőbb irányelveik és döntéseik?” Három balti állam elitjének összetételét és ezen államok politikai fejlődésének különbségeit vizsgálta, a történelmi körülmények, a strukturális problémák, az elitek intézményes beágyazottsága és előző rendszerbeli kapcsolati hálójára alapján. A három balti állam közötti különbségeket az elit hozzáállásában, viselkedésében és döntéshozatali módjában leginkább az etnikai összetétel problematikája határozta meg.

A tanulmány felveti az *elitkontroll* elvét, mint az etnikai problémákra adott sajátos balti választ. Ez az elv megmagyarázza, minek köszönhető, hogy a látszólag hasonló balti államokban az elitképződés és az állam szerepe különböző vonalak mentén fejlődik. Az elitattitűdök tekintetében Steen úgy találta, hogy az elitek nem vallanak olyan liberális elveket, mint Amerikában, de olyan szociáldemokrata elveket sem, mint a régóta demokratikus skandináv országokban. Tanulmányában Steen végül azt a konklúziót vonja le, hogy a három balti ország elitjei közti különbség a vártnál kisebb, s ez annak a hipotézisnek a megfogalmazására vezet, hogy az intézményeknek csak csekély hatásuk van az elit változatosságára, kiépülésére, attitűdjére és viselkedésére. Ugyanez igaz a történelmi (kommunista) örökségre, ami szintén viszonylag igen kevésbé számít. Ami Steen szerint valóban fontos, az az ország strukturális jellemzői, mint például a földrajzi elhelyezkedés, a vallásgyakorlás, a kisebbségi helyzet és a társadalmi törésvonalak.

Ezen jellemzők alapján Steen megalkotta az *elithálózatok állama* fogalmát, amely a posztkommunista államot írja le, ahol „az elitek kevés intézményi megszorítás mellett kapcsolódnak egymáshoz. Alkalmazkodnak a piaci liberalizmus retorikájához, míg az államot kihasználják saját érdekeik szerint. Ez az államformálódás nagyon eltér a nyugati országok gyakorlatától” (Steen, 1997:335).

Technokrata kontinuitás

Szalai Erzsébet tézisé (1990, 1995, 2000) nagyban ösztönözte Hankiss elmélete az alakuló „nagykoalícióról”. Szalai, aki az 1980-as években empirikus kutatásokat folytatott állami tulajdonban lévő szocialista nagyvállalatoknál, egyetértett Hankissal abban, hogy az állami vállalatok vezetői igencsak felkészültek voltak a „spontán” privatizációra, amelyet a politikai és gazdasági tőke egyesítése végett találtak ki.

Szalai azonban azt állította, hogy nem az egész nómenklátúra vett részt ennek megvalósításban, hanem csak a fiatalabb, tanultabb, rátermettebb képviselői. Úgy képzelte el ezt az átváltozási folyamatot, mint fokozódó küzdelmet a kommunista rendszer felső rétegében a „régii elit” és a formálódó „új technokrácia” között. Arra a következtetésre jutott, hogy a fiatalabb, tanultabb, technokrata beállítottságú „új elit” fogja irányítani a rendszerváltást, vagy legalábbis a gazdasági változást. A gazdasági változások tekintetében Szalainak igaza volt, ám a politikai elitek esetében nem a reprodukció, hanem a körforgás dominálta a folyamatot. Szelényi jól látta, hogy Szalai feltevése kicsit összetettebb volt Hankiss és Staniszki téziseinél: „Azok, akik kizárólagosan, vagy túlnyomórészt a politikai tőkére hagyatkoztak a saját hatalmuk és kiváltságaik tekintetében (úm. a régi elit), valószínűbben csúsztak lefelé, mint azok, akik összekapcsolták a kulturális és politikai tőkét (az új technokrácia), és így könnyebben tudtak a gazdasági tőkével kapcsolatban privilégiumokat kiharcolni maguknak” (Szelényi és Szelényi, 1995:618). A kelet-közép-európai elitváltással kapcsolatban Hankiss, Staniszki és Szalai tételei voltak a legfontosabb elméletek, s ezek mind az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején fogalmazódtak meg.

Posztkommunista menedzserizmus: elitelmélet és osztályelmélet kombinációja

Mindössze két évvel az 1995-ös „reprodukció vagy cirkuláció” vita után, Gil Eyal, Szelényi Iván és Eleanor Townsley (1997), új javaslattal álltak elő, amelyet *posztkommunista menedzserizmus* elméletének neveztek el. Ennek a megközelítésnek az volt az érdekessége, hogy összekapcsolták az elitelméleti megközelítést az újosztály-elmélettel. Szelényi tulajdonképpen – Pakulskival és Watersszel (1996) ellentétben – soha nem hagyott fel teljesen az osztályelemzéssel. Számára elitelmélet és osztályelmélet nem zárta ki egymást, hanem egymást kiegészítő elméletekként vette őket számításba, mint amelyek lehetővé teszik, a társadalmi változások megértését. A tanulmány szerzői azt állították, hogy

„a közép-kelet-európai újkapitalista társadalmak különlegessége annak köszönhető, hogy koalícióra léptek az osztályfrakciók és az őket irányító elitek. Ez a koalíció »hatalmi elitet« alkot, amely ellenőrzi a politikai, kulturális és gazdasági intézmények vezető pozícióit, és igyekszik megteremteni »a kapitalisták nélküli kapitalizmust«. Jelen pillanatban, ez a posztkommunista hatalom nem úgy néz ki, mint egy kapitalista osztály (...), nem is emlékeztet a kommunista nómenklatúrára. (...) Az új posztkommunista hatalmi elit leginkább arra hasonlít, amit Bourdieu a nyugati kapitalizmusban úgy hív, hogy »az irányított frakció az uralkodó osztályon belül«: hatalmát legfőképp a tudás, szakismeret és a szimbólumok manipulálása, röviden a »kulturális tőke« alapján gyakorolja» (Eyal, Szelényi, Townsley 1997:61).

A szerzők szerint ez az új elit, a vezető elit, az új »politokrácia« és a kulturális elit alkotják a rendszert irányító „új osztályt”. Ezt hívják posztkommunista menedzserizmusnak. Nem véletlen a Burnhamre (1941) való hivatkozás, bár a szerzők jól látják a különbségeket, az 1930-as évek gazdasági válsága utáni kapitalizmus társadalmi körülményei és az 1990-es évek forradalom utáni vadonatúj „félkapitalizmus” viszonyai között. Eyalék szerint a posztkommunista menedzserizmus, nem a kapitalizmus legkifinomultabb formája, amint azt Burnham és a menedzserizmustézis korai képviselői eredetileg gondolták. A posztkommunista menedzserizmus, a diffúz vagyoni kapcsolatok, a megosztott tulajdon, az „újrakombinált tulajdon” (*recombinant property*) (Stark 1996) és a szociális és politikai bizonytalanság kérdéseire vonatkozik. A rendszer fő szabályalkotói a pénzügyi menedzserek és azok a szakemberek, akik olyan külföldi és nemzetközi pénzügyi ügynökségeknél dolgoznak, amelyek a helyi kapitalizmust a globalizált gazdaság számára tervezik. Gramsci szellemében a szerzők azt is megjegyzik, hogy a menedzserizmus mögött húzódó ideológia – a monetarizmus – politikai technológiaként is szolgál.

Eyal és szerzőtársai még azt az állítást is megkockáztatják, hogy „a menedzserizmus nem csupán átmeneti jelenség”, hanem hosszabb időre fennmaradó legitimációs elvvé is válhat, amely igazolja a technokrata vezetést. A humán értelmiség beiktatása ebbe az új hatalmi szerkezetbe a rendszer hatékonyabb legitimációját szolgálja, de ez az értelmiség csak legfeljebb „irányított frakciót” jelenthet a hatalmi eliten belül.

Eyal, Szelényi és Townsley elemzése fontos volt és igencsak innovatív: az elitelmélet és az újosztály-tézis kombinációját vette fel, amelybe beillesztették Szelényi korábbi, az értelmiségről szóló elméletének egyes részeit is. Jól érzékeltették azt is, hogy az 1990-es évek eleje igencsak kaotikus időszak volt. Véleményem szerint azonban a menedzserizmus túl komolyan vette a hatalmi elit valójában csak átmeneti érdekeit, amikor a kontrollt a tulajdon elé helyezte. A menedzserizmus tézise túlbecsülte a vezetőket, a technokratákat, a »politokratákat« és a humán értelmiségiek között létrejött koalíció stabilitását is. Az ezredforduló közeledtével már egyértelművé vált, hogy a vezetőket

és más elitcsoportokat nagyon is érdekelte a tulajdonszerzés. Számukra a bizonytalanság és anómia éveit követően a vagyonszerzés megszilárdítása és a folyamat visszafordíthatatlanná tétele jelentette a konszolidációt. Kiderült, hogy a posztkommunista időszak vezető beosztású tagjai nem akarnak életük végéig menedzserek maradni, mivel fárasztónak, idegőrlőnek és egészségtelennek tartják ezt a munkát. Elsősorban meg akartak gazdagodni, de utána már arra törekednek, hogy legyen elég idejük kiélvezni a jólétet és újonnan szerzett vagyonukat.

Felfedezve a körülmények lehetséges változását, egy évvel később publikált könyvükben Eyal, Szelényi és Townsley megtartották a posztkommunista menedzszerizmus fő tételeit, de finomítottak néhány általánosításon és újrafogalmazták a kelet-közép-európai társadalmakban létező menedzszerizmus előrelátható időtartamára vonatkozó elgondolásaikat. Ekkor már a posztkommunista menedzszerizmusra nem úgy tekintettek, mint egy lehetséges, történelmileg egyedi társadalmi rendszer kezdetére, hanem mint az új, vagyonos osztály megszületése során kialakult társadalmi harc egy szakaszára. Ennek eredményeképpen *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe* (1998) című könyvük kiegyensúlyozott, elméletileg és empirikusan megalapozott mű lett. A legtöbb témában jártas szociológus ezt tartja az 1990-es évek posztkommunista elitjeiről írt legjobb könyvnek.

Az elitek mint intézményépítők

Az 1990-es évek közepén megjelentetett cikkükben Antoni Z. Kaminski és Joanna Kurczewska (1995) az eliteket és az intézményépítő folyamatot együtt vizsgálták. Az intézményépítésben két szélsőséges esetet különböztettek meg: 1. azt a politikai rendszert, amelyet „a hatalmon lévő elit egy szűkebb csoportja fogalmaz meg és hoz létre” (felülről lefelé), és 2. azt a politikai rendszert, amely „sokféle helyi, nemzeti, és/vagy funkcionális csoport egyeztetése és kompromisszumkötése során jön létre” (alulról felfelé). Az intézményépítés e két formája a szerzőknél megegyezik az elitek két különböző szemléletével: a stratifikációs és funkcionális szemlélettel.

Stratifikációs szempontból az elit emberek olyan csoportját jelenti, akik a társadalmi hierarchia felsőbb szintjein foglalnak el bizonyos pozíciókat, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy stratégiai döntéseket kontrolláljanak vagy befolyásoljanak *Funkcionális szempontból* viszont vannak olyan csoportok, amelyek elszigetelődtek a formális hatalmi szervezettől, és így – különösen krízishelyzetekben – annak alternatíváját tudják felmutatni (ilyenek például a szociális reformerek, a forradalmárok). Mint mondják:

„Az első esetben az egységes, nemzeti elit felállít egy rendszert, amely megvédi az alulról jövő beavatkozásoktól, és monopolisztikusan kezeli a közérdek fogalmát. (...) A második esetben azok a csoportok, amelyek részt vesznek az alkotmányos szerződésben, intézményi eszközöket hoznak létre, melyek megóvják politikai jogaikat és társadalmi önállóságukat a központi hatalom önkényes beavatkozásától” (Kaminski és Kurczewska, 1995:139).

Kaminski és Kurczewska Weber írásainak hatására megalkotott egy elittipológiát. Különbséget tettek 1. tradicionális elit, 2. karizmatikus elit, 3. bürokratikus-kollektivista elit és 4. interakcionista-individualista elit között. Míg a tradicionális elitek alapvetően konzervatívak, addig a karizmatikus elitcsoportoknak „egyfajta hivatástudatuk van, amely megszemélyesíthető egy prófétában vagy hősből; az emberek az ő kiemelkedő erényeiben és értékeiben hisznek. (...) Minden kapcsolatot személyessé tesznek. Ezeket az eliteket a morális értékek határozzák meg. (...) Csak a motiváció, a szándék számít, az eredmény másodlagos” (Kaminski és Kurczewska 1995:143–144). A harmadik és negyedik típus közül mindkettő racionális-legális típus. Míg a bürokratikus-kollektivista elitek a munka, a központosítás, az állami vagyon fogalmaiban és a *raison d'état* megosztásában gondolkodnak, az interakcionista-individualista típusú elit tagjai olyan fogalmakban találnak fogódzót, mint a vállalkozás, az állampolgárság, a polgári társadalom, a piac és a közsféra. A szerzők megállapítják, hogy a bürokratikus elittel ellentétben „az interakcionista elit a társadalmi együttélés egy sokkal nyitottabb, gazdagabb és változatosabb formáját teremti meg” (1995:145). Eppen ez a fajta elit hiányzik a kelet-közép-európai országokban.

A három elit

Egy nemrég született tanulmányában Jacek Wasilewski (2001) a kelet-közép-európai társadalmi és politikai változásokban három szakaszt különböztetett meg: 1. az átmenet (*transition*), 2. az átalakulás (*transformation*) és 3. a konszolidáció (*consolidation*) szakaszait. Azt állította, hogy ez a három időszak háromfajta elitet kíván meg. Az átmenet alatt „azt a két rendszer közötti, relatíve rövid időszakot” érti, „amelyben kialakulnak az új politikai játékszabályok”. Ez az a periódus, amikor a stratégiai döntések megszületnek. Másodsor – az átalakulás idején – a már meghozott döntések gyakorlatba való átültetése kerül sorra, mint például a demokrácia és a piacgazdaság működésének mindennapi kialakítása. Meglátása szerint az átalakulási folyamatok – az átmenettel ellentétben – jobban be vannak ágyazódva az adott ország társadalmi valóságába: „rendelkezésre álló források újraszervezése által valósulnak meg, egészen pontosan, a már meglévő komponensek transzformá-

ciója által”. És végül a harmadik periódus, a konszolidáció már az új rendre, annak stabilitására, illetve olajozott működésére vonatkozik. „Ez az a folyamat, amikor az új szabályok és minták szokássá válnak” (Wasilewski 2001:134). Itt Wasilewski a Linz és Stepan (1996) által megfogalmazott konszolidációdefiniációt alkalmazza az elitváltás vizsgálatában.

Ezekre a szakaszokra vonatkozóan Wasilewski szerint 1. az átmenet elitje úgy írható le, mint a küldetés és vízió elitje; 2. az átalakulás elitje hivatott arra, hogy „a víziót átültesse a gyakorlatba, (...) ezért nagyrészt mérnökökből és az új államigazgatás, illetve gazdaság szakértőiből áll”; és végül 3. a konszolidáció elitjének az a feladata, hogy megszokottá tegye az új rendet. (...) Nekik kell a közvetítő, integráló, növekedés-serkentő szerepet vállalniuk (Wasilewski, 2001:135).

Wasilewski modelljét leegyszerűsítve a következő táblázatban foglalhatjuk össze:

4. táblázat. A rendszerváltás szakaszai és a háromfajta elit

Elit / szakasz	Elit-jellemzők	Főbb feladatok	Elit-tömeg kapcsolatok
Az átmenet elitje	misszió és vízió	intézményes választások	szimbolikus politika
Az átalakulás elitje	az új rend beállítása	a demokrácia és piacgazdaság működésének elindítása	reformpolitika
A konszolidáció elitje	társadalmi integráció	a demokrácia konszolidálása, a növekedés serkentése	disztributív politika

Forrás: Wasilewski (2001:137) modellje egyszerűsítve.

A „három elit” tézisének összegzésekor Wasilewski rámutatott arra, hogy a különböző időszakok különböző politikai jártasságokat, megközelítéseket, vezetőket és eliteket kívánnak (vagy kívánhatnak) meg. A különböző elitcsoportoknak váltaniuk kell egymást vagy rugalmasan alkalmazkodniuk kell a különböző feladatokhoz. Schmitter (1995) és mások felhívták a figyelmet arra, hogy a konszolidáció teljesen más megközelítést követel meg, mint például az átmenet. Mint Robert D. Putnam (1976) már korábban leszögezte, a forradalom utáni elitek számos tekintetben alapvetően különböznek a forradalmi elitcsoportoktól.

A politikai elitek további tipológiai

A lengyel Włodzimierz Wesolowski (2001) Max Weber elmélete – és saját, négy lengyel parlamenten végzett empirikus kutatása – alapján kidolgozott egy politikustipológiát a parlament tagjairól. Feltárta, hogy manapság a megszilárdult demokráciákban a politikusok leginkább a „politikából” élnek (és nem „a politikáért”). Ennek van pozitív és negatív oldala.

A pozitív oldalon Wesolowski olyan politikusokat említ meg, akiknek „elhivatottságuk” van, akik képesek egy meghatározott, jól definiált, társadalmi, politikai, kulturális vagy geopolitikai célt szolgálni. (Itt megjegyzendő, hogy Wesolowski megkülönbözteti a hivatástudatot a küldetéstudattól: ezek tehát nem azok a politikusok, akiknek „missziójuk” van, hiszen a misszió önmagában véve elég homályos, metapolitikai fogalom.)

A negatív oldalon Wesolowski szerint azok a politikusok vannak, akik „élvhajászok”, vagyis nem hajtja őket semmiféle társadalmi cél. A napi rutinjukat tekintve Wesolowski megkülönbözteti a professzionalizációt a rutinizációtól. A pozitív oldalon említett politikusoknál professzionalizálódás tapasztalható, amely „a munka elvégzéséhez speciális képzettséget, begyakorlottságot és módszeres kivitelezést kíván meg” (Wesolowski 2001:33). Ezzel ellentétben a rutinizálódás Wesolowski számára negatív kategória, mert „rossz irányba fordult professzionalizáció. Az átfogó tudás helyett a képviselő egyszerűen csak kliséket használ, amelyek nemcsak megkönnyítik, hanem helyettesítik a gondolkodást” (Wesolowski 2001:34).

Egy másik kutatás a kulturális és politikai elit közötti kapcsolatot tanulmányozta. Azokra az értelmiségiekre helyezte a hangsúlyt, akik a rendszerváltás időszakában lettek politikusok (Bozóki, 1994). E tipológia alapján, négyfajta értelmiségit (illetve értelmiségiből lett politikust) lehet megkülönböztetni az adott személy politikához való hozzáállása, illetve politikusi motivációi alapján. Ezek 1. a „hivatásosak”, 2. a „küldetéstudatúak”, 3. a „hezitálók”, 4. a „gyors visszavonulók”.

Az első kategóriában azok a korábbi értelmiségiek helyezkednek el, akik hivatásos politikusok lettek, és úgy találták, hogy ez az ő igazi, „természetes” munkájuk. Könnyedén és gyorsan illeszkedtek bele a politikus szerepbe, és azon voltak, hogy minél előbb valódi hivatásosakká váljanak. A második csoport olyan értelmiségiekből állt, akik azért vettek részt a politikában, mert küldetéstudatuk predestinálta őket erre. Ezek az emberek idealisztikus, romantikus érzelmekkel kezdtek politizálni, így jól érvényesültek a rendszerváltás szimbolikus politikájában, de elvesztették befolyásukat a konzolidáció és a demokratikus gyakorlat beidegződése során. A harmadik csoportot tépelődő, hezitáló emberek alkották, akik hezitáltak az értelmiségi és a politikusi szerep között, néha megpróbálták összekötni a kettőt,

de végül mindkét téren kicsúszott a talaj a lábuk alól. Végül a negyedik kategóriába a „gyors visszavonulók” tartoztak, vagyis azok az értelmiségiek, akiket érdekelt a politika, de a gyakorlati politikával való kacérkodást múltó kalandnak vélték. Rövid kitérőt tettek életük egy kivételes helyzetében. Amint megérezték, hogy a helyzet megváltozott, többnyire visszatértek előző foglalkozásukhoz.

Jó néhány további érdekes, említésre méltó elképzelést lehetne még itt vizsgálni, de valamennyi kifejtésére nincs terem. Ehelyett a politikai elitre vonatkozó főbb állításokat, téziseket az itt következő táblázatban foglalom össze. Ebben a táblázatban már igyekeztem azokat az elméleteket is feltüntetni, amelyek bemutatására és kifejtésére a szövegben nem volt mód.

4. táblázat. Kelet-közép-európai elitelméletek és képviselőik

Kutató	Fő állítás, kutatási irány
Thomas A. Baylis (1994, 1998)	Posztkommunista elitátalakulás
Bozóki András (1994)	Az értelmiségi politikusok típusai
Gil Eyal & Eleanor Townsley (1995)	A kommunista nómenklatúra
Gil Eyal, Szelényi Iván & Eleanor Townsley (1997, 1998)	Posztkommunista menedzserizmus elit- és újosztály-elmélet kombinációja
Fodor Éva et al. (1995)	Politikai és kulturális elit
J. Frentzel-Zagórska & J. Wasilewski (2000)	Az elit második generációja
Hankiss Elemér (1990, 1991)	Hatalomkonverzáció, nagykoalíció
Eric Hanley et al. (1996)	Posztkommunista elitjellemzők
John Higley & Lengyel György (2000)	A cirkuláció formái
J. Higley, J. Pakulski & W. Wesolowski (1992)	Posztkommunista elitek
John Higley & Jan Pakulski (2000)	Elitelmélet és marxizmus
Antoni Z. Kaminski & Joanna Kurczewska (1995)	Elitek mint intézményépítők
Vladimir Shlapentokh et al. (1999)	Új elitek összehasonlítása
Jadwiga Staniszkis (1991)	Politikai kapitalizmus

Kutató	Fő állítás, kutatási irány
Anton Steen (1994, 1997)	Elitkontroll és elithálózati állam
Szalai Erzsébet (1990, 1995, 2000)	Technokrata kontinuitás
Szelényi Iván (1988)	Polgárosodás, szocialista vállalkozók
Szelényi Iván & Szelényi Szonja (1995)	Elitcirkuláció és reprodukció
Szelényi, D. Treiman & E. Wnuk-Lipinski (1995)	Feltörekvő elitek összehasonlítása
Jacek Wasilewski (2001)	Három elit
Włodzimierz Wesolowski (1998, 2001)	A politikai elit típusai

IV. ELITKUTATÁS KELET-KÖZÉP-EURÓPA EGYES ORSZÁGAIBAN

Nem könnyű átfogó képet adni, a Kelet-Közép-Európa egyes országaiban lezajlott elitkutatásokról, bár már megjelent egy, a témában úttörő könyv (Best és Becker 1997). Igaznak tűnik az a megállapítás, hogy szisztematikus kutatás az elmúlt tíz évben csak Lengyelországban és Magyarországon folyt. Szisztematikus elitkutatás alatt olyan kutatási projekteket értek, amelyek azért jöttek létre, hogy az elitszemponitú megközelítés alapján elemezzék az eliteket, az elitváltást, az elitviselkedést és az ezzel összefüggő kérdéseket.

Ebből a szempontból elmondható, hogy ilyen kutatásokat végzett Pakulski, Panków, Post, Staniszki, Wasilewski, Wesolowski, Wnuk-Lipinski és mások Lengyelországban, míg Böröcz, Hankiss, Lengyel, Róna-Tas, Szalai, Szelényi, Tóké és mások ugyanezt tették Magyarországon. Sok lengyel és magyar kutató vett részt nagyszabású elitkutatásban: először a Szelényi-Treiman projektben 1993–94-ben (amelyet lefolytatnak a Cseh Köztársaságban, Szlovákiában és Oroszországban is), és másodsor együttműködve Mattei Dogannal és John Higleyvel 1998-ban és 2000-ben, amelynek eredményeképpen két könyvet is publikáltak. Litvániát és a Cseh Köztársaságot szintén meg kell említeni, ahol az utóbbi néhány évben fontos eredmények születtek az elitkutatás területén.

A legtöbb kelet-közép-európai országban a társadalomtudományi kutatások zöme egyébként is a változásokat taglalta: ilyenek voltak például a demokratikus átmenet és konszolidáció, alkotmányosság, pártrendszer, választási rendszer, választói vi-

selkedés, gazdasági változások, privatizáció, társadalmi rétegződés, etnikai konfliktusok és a közpolitika kérdései. A kutatókat lefoglalta e történelmi léptékű változás eseményeinek leírása és megértése, amelyben főleg az intézményépítési folyamatra koncentráltak. Az elitváltásnak létezik sok félig tudományos, nem szisztematikus megközelítése is – amelyek mindazonáltal fontos források lehetnek –, mint például a memoárok, a filozófiai vagy politikai esszék, a szociográfiák, a sajtóbeszámolók és hasonlók. Sok esetben az adatok még hiányosak, a kutatások pedig befejezetlenek, így az *oral history* típusú munkáktól a tisztán statisztikai adatok elemzéséig számos kutatás roppant fontos lehet az elitszempon্তু megközelítések számára is.

Mindazonáltal így is sok elemzés foglalkozott a politikai elittekkal, igaz ezek a tanulmányok elsősorban az átalakulás jellegzetességeire koncentráltak. Noha mindenki elismerte az elitkutatás fontosságát – mind Kelet-, mind Nyugat-Európában –, mégis, az 1990-es évek legtöbb kutatása elsősorban a változás dinamikáját taglalta (forradalom, átmenet, konszolidáció, változások a társadalmi rétegződésben stb.).

Lengyelország és Magyarország esetében kevés kivétellel jellemző volt, hogy az 1990-es évek első felében külföldi vagy külföldön élő hazai kutatók meghatározó szerepet játszottak a kutatások elindításában. Ők ugyanis könnyebben hozzáfértek támogatásokhoz, illetve nekik voltak meg az eszközeik egy nagyobb szabású vagy kiterjedtebb kutatás kidolgozásához. A helyi kutatóknak – főleg a kezdeti időkben – néhány külföldi szakember munkája különösen hasznosnak bizonyult, még akkor is, ha azok nem kifejezetten elitcentrikus megközelítések voltak.

A kezdeti időszak után a helyi kutatók elkezdtek együttműködni külföldi kollégáikkal különböző nemzetközi projektekben. A kilencvenes évek közepére ez könnyebbé is vált, hiszen a nyugati akadémiai körökben is generációváltás történt. Azokat a tudósokat, akik elhagyták hazájukat és az 1950-es, 1960-as években nyugatra mentek, egyre inkább felváltották azok a kelet-közép-európaiak, akik az 1980-as, 1990-es években maguk is az Egyesült Államokba mentek tanulni, hogy ott doktori címet szerezzenek, illetve munkát találjanak. A legtöbb esetben sikeresen dolgoztak együtt partnereikkel minden országban, ötvözve a helyi, gyakorlati tudást az elméleti felvértezettséggel. Manapság ismét megfigyelhető egy újabb generáció megjelenése a kelet-közép-európai társadalomtudományok területén. Ezek a nyugati nyelveket jól beszélő fiatal kutatók mostanra már nemcsak „hazlátogatók” vagy „bedolgozók”, hanem a régióban élve is egyaránt képesek versenyezni és együttműködni nyugati kollégáikkal.

5. táblázat. A politikai elitről folytatott kutatások
Kelet-Közép-Európa országaiban

Ország	Kutató	Téma
Bulgária	Jevgenyij Dainov (1998)	politikai elit
	P. Kabakcsieva & D. Minev (1996)	politikai és máselit
	Petya Kabakcsieva (2001)	állam és civil társadalom
	Georgi Karaszimeonov (1995)	pártok és pártelit
	Dobrinka Kostova (2000)	gazdasági elit
	N. Tikigyijev et al. (1998)	elit és társadalmi rétegződés
	Zdravka Toneva (1997)	elitkutatás-áttekintés
Csehország.	L. Brokl, Z. Mansfeldova & Z. Kroupa (1993)	politikai elit
	Pavel Machonin & Milan Tucek (2000)	új elit
	Petr Matějů & Nelson Lim (1995)	elitváltás
	Petr Matějů (1997)	elitkutatás-áttekintés
	Aviezer Tucker (1999)	értelmiségiek
Észtország	Jaan Kelder & Indrek Mustimets (1993)	parlamentari elit
	Marika Kirch et al. (1998)	elitcsoportok
	Anton Steen (1996, 1997a, 1997b, 1997c)	politikai elit és az állam
	Anneli Tarkmeel (2000)	elit és nemzeti fejlődés
	Jaan Toomal (1999)	parlamentari elit
Lengyelország	Janina Frentzel-Zagórska (1993)	elit, konszolidáció
	A. Kaminski & J. Kurczewska (1994)	„nomád” elit
	Michael D. Kennedy (1991)	értelmiség és szakértő elit
	Ireneusz Krzeminski (1995)	értelmiség
	B. Mach & W. Wesolowski (2000)	politikai elit
	Witold Morawski (1994)	menedzserek
	Krzysztof Palecki (1992)	politikai elit
	Irena Panków (1994, 1998)	parlamentari elit
	Aleks Szczerbiak (1998)	bürokraták, értelmiségiek

Ország	Kutató	Téma
Lengyelország	Aleks Szczerbiak (1998)	bürokraták, értelmiségiek
	Jacek Wasilewski (1990, 1993, 1994, 1995, 1997, 1998, 2000)	parlamentek, elitfajták, konszolidáció
	J. Wasilewski & I. Panków (1995)	politikai elit
	J. Wasilewski & E. Wnuk-Lipinski (1995)	elitváltás
	Włodzimierz Wesolowski (1992)	politikai elit és parlament
	W. Wesolowski & B. Post (1998)	politikai elit és parlament
	Jerzy Wiatr (1987)	politikai vezetők
	Edmund Wnuk-Lipinski (1993 etc)	átmenet, elitek, konverzió
	Voytek Zubek (1991)	nómenklatúra
Litvánia	G. Babachinaite et al. (1998)	hatalmi elit
	Diana Janusauskienė (2002)	politikai elit, demokratizáció
	Algus Krupavicius (1996)	elitképződés
	Kestutis Masiulis (1997)	elitattitűdök és -orientációk
	Irmina Matonyte (2001a, 2001b)	posztsovjett elitek
Magyarország	Ágh Attila (1992)	pártelitek
	Bozóki András (1996, 1999, 2002)	értelmiség, kerekasztal-elit
	Bozóki, Javorniczky & Stumpf (1998)	politikai vezetők
	Böröcz József & Róna-Tas Ákos (1995)	gazdasági elitek
	Böröcz J. & Caleb Southworth (1996)	értelmiség
	Csizmadia Ervin (2001)	késő Kádár-kori értelmiség
	Huszár Tibor (1997)	elitkutatás áttekintés
	Körösényi András (1996, 1999)	nómenklatúra, értelmiség
	Lengyel György (1989, 1998)	menedzserek, gazdasági elit
	Lengyel Gy. & Bartha A. (2000)	menedzserek
	Nyíró András (1989, 1992)	politbüro, nómenklatúra

Ország	Kutató	Téma
Magyarország	Róna-Tas Ákos (1991, 1994, 1995)	parlamentari és gazdasági elitok
	Szalai Erzsébet (1994, 2000)	új technokrácia, értelmiség
	Szelényi, Szelényi & Kovách Imre (1995)	politikai és gazdasági elitok
	Rudolf L. Tókéés (1991, 1996, 2000)	kommunista és kerekasztal-elitok
Románia	Bárdi Nándor & Kántor Zoltán (2001)	kisebbségi politikai elit
	Silviu Brucan (1996)	hatalmi elit
	Irina Culic (1999, 2001)	értelmiség, politikai elit
	Florin Mirghesiu (1998)	politikai elit és modernitás
	Alina Mungiu-Pippidi (1999)	értelmiség, politikai kultúra
	Vladimir Pasti (1995)	átmenet és elitváltás
	Andrei Plesu (1996)	átmeneti elitok
	Laurentiu Stefan (2001)	a politikai elit rekrutációja
	Stelian Tanase (1996)	elit és társadalom
	Gheorghe Tibil (1995)	elitkonfliktusok
Vladimir Tismaneanu (1998)	átmenet, elitok és elitideológiák	
Szlovákia	Martin Bútorá et al. (1999)	konzolidáció és pártelitok
	Zuzaná Kusá (1993, 1997)	értelmiség, elitkutatók
	L. Maliková & J. Chapman (1995)	helyi elitok
	Janá Plichtová & E. Brozmanová (1994)	helyi elitok
	Sona Szomolányi (1994a, 1994b)	politikai elitképződés
	John Gould & S. Szomolányi (2000)	politikai elitok konzolidációja

MELYEK A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ELITKUTATÁS FŐBB TANULSÁGAI?

Következtetések

Mivel az átmenetkutatás és az elitkutatás meglehetősen egybefonódott, a kutatás súlypontja áttevődött a struktúráról a cselekvőkre, a társadalmi determinizmusról a politikai döntésre.

Az elitekre úgy tekintettek, mint a demokratizációs „játzsma” fontos „játékosaira”. Azokban a kelet-közép-európai országokban, ahol az államiság kérdése nem okozott újonnan felmerülő, megoldandó problémát, ott az elitek a demokratizálásra tudtak koncentrálni, és egységesülésük is viszonylag gyorsabban következett be. Azon országokban viszont, ahol az elitnek más „játzsma” is be kellett szállnia a demokratizálás mellett – mint például függetlenség, etnikai konfliktusok, új határok, nacionalizmus, szuverenitás és hasonlók –, ott az elitek kevésbé voltak hatékonyak a kétszeres vagy akár „háromszoros átmenet” (Offe, 1997) levezénylésében. Az átmenetnek e „háromszorosossága”: mint átállás diktatúráról demokráciára, szocializmusról kapitalizmusra és (néhány esetben) államnélküliségről – a (kon)föderációból való kiválás útján – szuverén nemzeti államra; nos, ez óriási kihívást jelentett az elitképződést tanulmányozók számára is.

Másodsorban az átmenet vizsgálata mellett a kelet-közép-európai elitkutatás összekapcsolódott más projektekkel is, különösen azokkal, amelyek a politikai pártokat és a pártrendszeret, a társadalmi és politikai törésvonalakat, a társadalmi rétegződést elemezték. Néha az ezeken a területeken dolgozó szakemberek fontos szociológiai tanulságokra mutattak rá, segítve ezzel az elitkutatásokat is.

Harmadszor, figyelembe véve, hogy a kelet-közép-európai társadalmak állandó változásban voltak, nem meglepő, hogy a politikai elitre vonatkozó kutatások szorosan összefüggtek a gazdasági és kulturális elit kutatásaival is. Az hatalom konverztálásának jelensége elengedhetetlenné tette a társadalmi tőke (Bourdieu, 1983) különböző formáinak és ezek átalakulásának tanulmányozását. Ilyen változások voltak például a tőke politikáiból gazdaságivá, kulturálisból politikáivá, gazdaságiból pedig politikáivá történő átalakulásai. Ebből adódóan a kelet-közép-európai elitkutatás egyik jellegzetessége, hogy a különböző elitek társadalmi kapcsolatait, beágyazottságukat is figyelembe veszi. A kelet-közép-európai tapasztalatokból adódó legfőbb következtetés röviden összefoglalva így hangzott: a politikára az elitcirkuláció, de a gazdaságra az elitreprodukció volt jellemző.

A szűkebb értelemben vett politikai elitekkel kapcsolatban a jelenkori kutatás leginkább az egymást követő parlamentek tagjaival és a pártelitekkel foglalkozott (Best & Becker 1997, von Beyme 1993). Ez a fajta elemzés szorosan kapcsolódik az elitek pozicionális meghatározásához, amely elitek alatt azokat a csoportokat érti, amelyek felsőbb pozícióban helyezkednek el és stratégiai döntéseket hoznak. A demokráciákat a diktatúráktól az alapján lehet megkülönböztetni, hogy míg a demokratikus rendszerekben a hivatalos hatalmi pozíciók nagyobb valószínűséggel megegyeztek a hatalom tényleges hierarchiájával, addig a diktatúrákban nagyobb szerepet kaptak az informális erők is.

Ezért igazolható az elitek pozicionális elemzésének túlsúlya az új demokráciákban.

Másrésről talán túl nagy hangsúlyt is kapott az elitek meghatározásában a formális hatalom. Vannak ezekben a társadalmakban fontos csoportok, amelyek informális hatalmat vagy befolyást gyakorolnak, ezért fennmaradt egy másik fajta kutatási megközelítés, amely megpróbálta leírni ezt a jelenséget is. E kutatási irány – amely szintén jellemző a jelenlegi kelet-közép-európai társadalomtudományra – arra a kérdésre helyezte a hangsúlyt, hogy mi az értelmiség szerepe és mekkora a kulturális elit befolyása a politikában, és milyen az együttműködés a kapitalizmus kezdeti szakaszában a gazdasági és politikai szereplők, mint hálózatok, lobbik, családok, érdekcsoportok között. Nem szabad elfelejteni, hogy Kelet-Közép-Európában a kapitalizmus „kapitalisták nélkül” épült fel, ezért ez kezdetben – Frydman és Rapaczynski szavaival – „elvtársias”, elvtársi arcú kapitalizmus volt.

Az informális hatalom periódusán, úgy tűnik, ma már túlhaladt az idő. A kelet-közép-európai elitátalakulás újabb sajátosságait figyelembe véve az átfogó elitkutatásnak a jövőben egyaránt figyelembe kell vennie a formális, pozicionális elemzés és az informális, elithálózati megközelítés szempontrendszerét. Ráadásul az is valószínűsíthető, hogy az átmenet évtizede után megszilárdulnak a kapitalizmus által újonnan létrehozott osztálypozíciók, és az elitkutatások divatja után bekövetkezik az osztályelemzés reneszánsza.

IRODALOM

- Ágh, Attila (1992), „From Nomenclatura to Clientura” *Budapest Papers on Democratic Transition*. Budapest: BKE
- Babachinaite, G., J. Novagrockienė, A. Raulickyte, and G. Valickas (1998), *Lietuvos valdziu elito teisines samones ir savimones ipatumai*. (The Peculiarities of Legal Identity of Lithuanian Power Elites) Vilnius: Eugrimas
- Bachrach, Peter (1969), *The Theory of Democratic Elitism: A Critique*. Boston: Little, Brown; London: University of London Press
- Bachrach, Peter ed. (1971), *Political Elites in a Democracy*. New York: Atherton Press
- Bakunin, Mikhail (n.d.), *A Criticism of State Socialism*. London: Cienfuegos Press
- Bárdi Nándor & Kántor Zoltán (2001), „Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000” *Régió*, No. 4.
- Baylis, Thomas A. (1994), „Plus Ca Change? Transformation and Continuity Among East European Elites” *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 27. No. 3. 315–28.
- Baylis, Thomas A. (1998), „Elite Change After Communism: Eastern Germany, the Czech Republic, and Slovakia” *East European Politics and Societies*, Vol. 12. No. 2. Spring, 265–99.
- Bell, Daniel (1975), *Cultural Contradictions of Capitalism*. New York: Basic Books

- Bell, Daniel (1980), „The New Class: The Muddled Concept” in D. Bell: *The Winding Passage: Essays and Sociological Journeys, 1960–1980*. New York: Basic Books, 144–64.
- Best, Heinrich & Ulricke Becker, eds. (1997), *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe*. Opladen: Leske + Budrich
- Beyme, Klaus von (1993), „Regime Transition and Recruitment of Elites in Eastern Europe” *Governance*, Vol. 6. No. 3. July, 409–25.
- Bottomore, Tom B. (1964), *Elites and Society*. Harmondsworth: Penguin
- Bourdieu, Pierre (1983), „Forms of Capital” in John G. Richardson (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 241–58.
- Bozóki András (1994), „Intellectuals and Democratization in Hungary” in Chris Rootes and Howard Davis (eds.), *A New Europe? Social Change and Political Transformation*. London: UCL Press, 149–175.
- Bozóki, András (1996), „Intellectuals in a New Democracy: The Democratic Charter in Hungary” *East European Politics and Society*, Vol. 10. No. 2. Spring, 173–213.
- Bozóki András ed. (1999), *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest-New York: Central European University Press
- Bozóki András ed. (2002), *The Roundtable Talks of 1989: The Genesis of Hungarian Democracy*. Budapest – New York: Central European University Press
- Bozóki András, Javorniczky István & Stumpf István (1998), *Magyar politikusok arcképcsarnoka*. Budapest: Századvég
- Bozóki András et al. (eds.) (1999-2000), *A rendszerváltás foratókönyve: kerekasztal-tárgyalások 1989-ben*. Vol. 1–4. Budapest: Magvető, Vol. 5–8. Budapest: Új Mandátum
- Böröcz József & Róna-Tas Ákos (1995), „Formation of New Economic Elites: Hungary, Poland and Russia” *Theory and Society*, Vol. 24. No. 5. 751–81.
- Böröcz József & Caleb Southworth (1996), „Decomposing the Intellectuals’ Class Power: Conversion of Cultural Capital to Income” *Social Forces*, Vol. 74. No. 3. 797–821.
- Brokl, Lubomir, Zdenka Mansfeldova, Z. Kroupa (1993), *Political Elites. Background study, East Central Europe*. Prague: Institute of Sociology
- Bucan, Silviu (1996), *Stalpii noi puteri*. (The Pillars of Power) Bucharest: Nemira
- Bruce-Biggs, B. ed. (1981), *The New Class?* New York: McGraw-Hill
- Bruszt László & David Stark (1992), „Remaking the Political Field in Hungary: From the Politics of Confrontation to the Politics of Competition” in Ivo Banac (ed.), *Eastern Europe in Revolution*. Ithaca – London: Cornell University Press, 13–55.
- Burnham, James (1941), *The Managerial Revolution*. Bloomington: Indiana University Press
- Burton, Michael G. & John Higley (1987a), „Invitation to Elite Theory” in G. William Domhoff & Thomas R. Dye (eds.), *Power Elites and Organizations*. Newbury Park: Sage, 219–238.
- Burton, Michael G. & John Higley (1987b), „Elite Settlements” *American Sociological Review*, Vol. 52. June, 295–307.
- Bútorá, Martin, Grigorij Meseznikov, Zora Bútorová & Sharon Fisher, eds. (1999), *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth of Slovakia*. Bratislava: Institute of Public Affairs
- Colomer, Josep M. & Margot Pascual (1994), „The Polish Games of Transition” *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 27. No. 3. 275–94
- Colomer, Josep M. (2000), *Strategic Transitions: Game Theory and Democratization*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- Culic, Irina (1999), „The Strategies of Intellectuals: Romania under Communist

- Rule in Comparative Perspective” in A. Bozóki (ed.), *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest–New York: Central European University Press
- Culic, Irina (2001), *Elita politica si democratizare in Romania*. (Political Elite and Democratization in Romania) PhD-disszertáció, Cluj-Napoca: Babes-Bolyai University
- Csizmadia Ervin (2001), *Diskurzus és diktatúra*. Budapest: Századvég
- Dainov, Jevgenij (1999), *Elitat i Promianata v Bulgaria* (The Elite and the Change in Bulgaria) Sofia: Open Society Press
- Diamond, Larry, Juan J. Linz & Seymour M. Lipset (1995), *Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy*. Boulder: Lynne Rienner Publishers
- Djilas (Gyilas), Milovan (1966), *The New Class*. London: Unwin
- Dogan, Mattei & John Higley, eds. (1998), *Elites, Crises, and the Origins of Regimes*. Lanham: Rowman & Littlefield
- Dogan, Mattei & John Higley (1998), „Elites, Crises, and Regimes in Comparative Analysis” in Mattei Dogan & John Higley (eds.), *Elites, Crises, and the Origins of Regimes*. Lanham: Rowman & Littlefield, 3–27.
- Domhoff, G. William & Thomas R. Dye eds. (1987), *Power Elites and Organizations*. Newbury Park: Sage
- Etzioni-Halévy, Eva, ed. (1997), *Classes and Elites in Democracy and Democratization*. New York: Garland
- Etzioni-Halévy, Eva (1990), „The Relative Autonomy of Elites: The Absorption of Protest and Social Progress in Western Democracies” in Jeffrey Alexander & Piotr Sztompka eds., *Rethinking Progress*. Boston: Unwin Hyman, 202–225.
- Eyal, Gil & Eleanor Townsley (1995), „The Social Composition of the Communist Nomenklatura: A Comparison of Russia, Poland, and Hungary” *Theory and Society*, Vol. 24. No. 5. October, 723–750.
- Eyal, Gil, Iván Szelényi & Eleanor Townsley (1997), „The Theory of Post-Communist Managerialism” *New Left Review*, No. 222. March–April, 60–92.
- Eyal, Gil, Iván Szelényi & Eleanor Townsley (1998), *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*. London: Verso
- Field, G. Lowell & John Higley (1980), *Elitism*. London: Routledge & Kegan Paul
- Field, G Lowell, John Higley & Michael G. Burton (1990), „A New Elite Framework for Political Sociology” *Revue Européenne des Sciences Sociales*, Vol. 28. No. 88. 149–182.
- Finocchiaro, Maurice A. (1999), *Beyond Right and Left: Democratic Elitism in Mosca and Gramsci*. New Haven: Yale University Press
- Fodor, Éva, Edmund Wnuk-Lipinski & Natasha Yershova (1995), „The New Political and Cultural Elite” *Theory and Society*, Vol. 24. No. 5. October, 783–800.
- Foucault, Michel (1983), „The Subject and Power” in Hubert L. Dreyfus & Paul Rabinow (eds.), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press, 208–26.
- Frentzel-Zagórska, Janina (1993), „The Road to a Democratic Political System in Post-Communist Eastern Europe” in J. Frentzel-Zagórska (ed.), *From a One-Party State to Democracy*. Amsterdam: Rodopi, 165–93.
- Frentzel-Zagórska, Janina & Jacek Wasilewski, eds. (2000), *The Second Generation of Democratic Elites in Central and Eastern Europe*. Warsaw: ISP PAN
- Gould, John A. & Sona Szomolányi (2000), „Slovakia: Elite Disunity and Convergence” in John Higley & Lengyel György (eds.), *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield, 47–69.
- Gouldner, Alvin (1979), *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. New York: The Continuum Publishing Corporation

- Hankiss Elemér (1990), *East European Alternatives*. Oxford: Clarendon Press
- Hankiss Elemér (1991) „Reforms and the Conversion of Power” in Peter R. Weilemann, Georg Brunner & Rudolf L. Tókéds eds., *Upheaval against the Plan: Eastern Europe on the Eve of the Storm*. Oxford: Berg, 27–39
- Hanley, Eric, Petr Matějů, Klára Vlachová & Jindrich Krejci (1996), *The Making of Post-Communist Elites in Eastern Europe*. Prague: Sociologický ústav, AV CR (Working papers 96:3.)
- Higley, John & Michael G. Burton (1989), „The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns” *American Sociological Review*, 54. 17–32.
- Higley, John & Richard Gunther (1992), *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press
- Higley, John & Jan Pakulski (1992), „Revolution and Elite Transformation in Eastern Europe” *Australian Journal of Political Science*, Vol. 27. 104–119.
- Higley, John & Michael Burton (1998), „Elite Settlements and the Taming of Politics” *Government and Opposition*, Vol. 33. No. 1. Winter, 98–115.
- Higley, John, Jan Pakulski & Włodzimierz Wesolowski, eds. (1998), *Post-Communist Elites and Democracy in Eastern Europe*. London: Macmillan
- Higley, John & György Lengyel (2000), „Elite Configurations after State Socialism” in J. Higley & Gy. Lengyel eds., *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield, 1–21.
- Higley, John & Jan Pakulski (2000a), „Elite Power Games and Democratic Politics in Central and Eastern Europe” in Michel Dobry ed., *Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe: Lessons for the Social Sciences*. Dordrecht: Kluwer, 109–29.
- Higley, John & Jan Pakulski (2000b), „Elite Theory versus Marxism: The Twentieth Century Verdict” in John Higley & Lengyel György eds., *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield, 229–41.
- Huntington, Samuel P. (1984), „Will More Countries Be Democratic?” *Political Science Quarterly*, Vol. 99. 193–218.
- Huntington, Samuel P. (1989), „The Modest Meaning of Democracy” in Robert A. Pastor ed. *Democracy in the Americas: Stopping the Pendulum*. New York–London: Holmes & Meier, 11–28.
- Huntington, Samuel P. (1991), *The Third Wave: Democratization in Late Twentieth Century*. Norman: Oklahoma University Press
- Huszár Tibor (1997), „Elite Research in Hungary, 1985–1994” in Heinrich Best and Ulrike Becker eds., *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe*. Opladen: Leske + Budrich, 41–59.
- Januaskienė, Diana (2002) *Political Elites and Democratization in Post-Communist Lithuania*. Ph.D. thesis, Graduate School for Social Research, Institute for Philosophy and Sociology, Polish Academy of Science, Warsaw
- Kabakcsieva, Petya & Duhomir Minev (1996), *Prechobim: eliti i strategii*. (The Transition: Elites and Strategies) Sofia: Sofia University St. Kliment Ohridki Press
- Kabakcsieva, Petya (2001), *Grazddanskoto obchestvo srechu druzhavata. Bulgarskata situacia*. (Civil Society Against the State: The Bulgarian Case) Sofia: Lyk
- Kaminski, Antoni Z. & Joanna Kurczewska (1994), „Main Actors of Transformation: The Nomadic Elites” in Eric Allardt & Włodzimierz Wesolowski (eds.), *The General Outlines of Transformation*. Warsaw: IfiS PAN Publishing
- Kaminski, Antoni Z. & Joanna Kurczewska (1995), „Strategies of Post-Communist Transformations: Elites as Institution-Builders” in Bruno Grancelli (ed.), *Social Change and Modernization: Lessons from Eastern Europe*. Berlin: Walter de Gruyter, 131–52.
- Karasimeonov, Georgi (1995), „Differentiation Postponed: Party Pluralism in

- Bulgaria" in Gordon Wightman (ed.), *Party Formation in Eastern Europe*. Aldershot: Edward Elgar, 154–78.
- Kelder, Jaan & Indrek Mustimets, eds. (1993), *Keda mi valisime*. (Whom Did We Elect) Tartu: Liivimaa Lombard
- Kennedy, Michael D. (1991), *Professionals, Power and Solidarity in Poland: A Critical Sociology of Soviet-type Society*. Cambridge: Cambridge University Press
- Kirch, Marika, Aksel Kirch, Rein Ruutso, Tarmo Tuisk & Mait Talts (1998), „The Elites of Estonia and Other Baltic States on Their Way to the European Union” in Antje Herrberg (ed.), *Which Identity for Which Europe*. Aalborg: Aalborg University Press, 19–36.
- Konrád, George [György] & Iván Szelényi (1979), *The Intellectuals on the Road to Class Power*. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich
- Konrád, György & Iván Szelényi (1991), „Intellectuals and Domination in Post-Communist Societies” in Pierre Bourdieu & James S. Coleman (eds.), *Social Theory in Changing Society*. Boulder: Westview, 337–61.
- Kostova, Dobrinka (2000), „Bulgaria: Economic Elite Change During the 1990s” in John Higley & Lengyel György (eds.), *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield, 199–207.
- Körösenyi András (1996), „Nómenklatúra és vallás” *Századvég*, Summer, 67–93.
- Körösenyi András (1999), *Politics and Government in Hungary*. Budapest–New York: Central European University Press
- Kristol, Irving (1978), *Two Cheers for Capitalism*. New York: Basic Books
- Kristol, Irving (1983), *Reflections of a Neoconservative*. New York: Basic Books
- Krupavicious, Algas (1996), „Models of Post-Communist Political Elites in Central Europe and the Baltics: Comparative Analysis” *Budapest Papers on Democratic Transition*, #158.
- Krzeminski, Ireneusz (1995), „Styles of Political Thinking in Polish Intellectual Elites” *Polish Sociological Review*, No. 2. 125–37.
- Kusá, Zuzana (1993), „Prvá republika v autobiografických rozprávaniach potomkov slovenskej predprevratovej inteligencie” (The First Republic in the Autobiographical Narratives of the Descendants of Slovak Revivalist Intelligentsia) *Sociologický časopis*, Vol. 29. No. 1. Prague: České akademie věd, 43–57.
- Kusá, Zuzana (1997), „Elite Research in the Slovak Republic” in Heinrich Best & Ulrike Becker (eds.), *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe*. Opladen: Leske + Budrich, 77–89.
- Lengyel György (1989), *Vállalkozók, bankárok, kereskedők*. (Entrepreneurs, Bankers and Businesspeople) Budapest: Magvető
- Lengyel György (1998), „The Hungarian Economic Elite in the First Half of the 1990s” in John Higley, Jan Pakulski & Włodzimierz Wesolowski (eds.), *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. Basingstoke: Macmillan, 203–12.
- Lengyel György & Attila Bartha (2000), „Bankers and Managers After State Socialism” in John Higley & Lengyel György eds., *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield, 163–77.
- Linz, Juan J. & Alfred Stepan (1996), *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- Lipset, Seymour M. (1991), „Comments” in Pierre Bourdieu & James S. Coleman (eds.), *Social Theory in a Changing Society*. Boulder: Lynne Rienner Publishers
- Mach, Bogdan & Włodzimierz Wesolowski (2000), „Poland: The Political Elite’s Transformational Correctness” in John Higley & Lengyel György (eds.), *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield, 87–102.
- Machajski, Jan Waclaw (1905), *Le Socialisme des Intellectuals*. Paris: Seuil

- Machonin, Pavel & Milan Tucek (2000), „Czech Republic: New Elites and Social Change” in John Higley & Lengyel György (eds.), *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield, 25–45.
- Maliková, Ludmilla & J. Chapman (1995), „Rekrutácia miestnych politických elit na Slovensku” (Recruitment of Local Political Elites in Slovakia) in *Locálna moc v transformacnom procese*. Bratislava: Nova, 17.
- Mann, Michael (1986), „Societies as Organized Power Networks” in Michael Mann: *The Sources of Social Power*. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1–33.
- Masiulis, Kestutis (1997), *Lietovos elitas: Ekonomines vertybes, politines orientacijos, prognozes*. (Lithuanian Elite: Economic Preferences, Political Orientations, Prognosis) Vilnius: Pradai
- Matějů, Petr & Nelson Lim (1995), „Who Has Gotten Ahead after the Fall of Communism? The Case of the Czech Republic” *Czech Sociological Review*, Vol. 3. No. 2. 117–36.
- Matějů, Petr (1997), „Elite Research in the Czech Republic: A Report on Major Research Projects” in Heinrich Best & Ulrike Becker (eds.), *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe*. Opladen: Leske + Budrich, 61–76.
- Matonyte, Irmina (2001a), *Posovietinio elito labirintai*. (Labyrinths of the Post-Soviet Elite) Vilnius: Knygiai
- Matonyte, Irmina (2001b), „Value Evaluation of the Lithuanian Leaders of the Post-Soviet Economy, 1999–2000” *Filosofija – Sociologija* Vol. 8. No. 2.
- Michels, Robert (1962) [1915], *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York: Free Press
- Mills, Charles W. (1956), *The Power Elite*. New York: Oxford University Press
- Mirghesiu, Florin (1998), *Elitele Politice si Modernitatea Româneasca*. (Political Elites and the Romanian Modernity) Bucharest: Nemira
- Morawski, Witold (1994), „Polscy kierownicy. Miedzy nomenklatura a menedzeryzmem” (Polish Managers: Between Nomenclature and Managerism) in W. Morawski (ed.), *Zmierzch socjalizmu panstwowego*. (The Decline of State Socialism) Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN, 196–213.
- Mosca, Gaetano (1939), *The Ruling Class*. New York: McGraw-Hill
- Mungiu-Pippidi, Alina (1999), „Romanian Political Intellectuals before and after the revolution” in Bozóki A. (ed.), *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest–New York: Central European University Press, 73–99.
- Nyíró András et al. (1989), *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*. (A Guide for the Study of the Politbureau) Budapest: Aula
- Nyíró András (1992), „The Leading Bodies of the Party in the Mirror of their Resolutions” *Journal of Communist Studies*, Vol. 8. No. 3. September, 62–75.
- O’Donnell Guillermo & Philippe C. Schmitter (1986), *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusion about Uncertain Democracies*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- Offe, Claus (1997), *Varieties of Transition*. Cambridge: M.I.T. Press
- Pakulski, Jan & Malcolm Waters (1995), „The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society” *Theory and Society*, Vol. 25. No. 5. October, 667–91.
- Pakulski, Jan & Malcolm Waters (1996), *The Death of Class*. Los Angeles: Sage
- Palecki, Krzysztof ed. (1992), *Elity polityczne w Polsce*. (Political Elites in Poland) Warsaw: Wydawnictwo Adam Marszałek
- Panków, Irena (1994), „Responsibility of New Elites: From the Solidarity Movement to Parliament Building” in Ágh Attila (ed.), *The Emergence of East Central European Parliaments: The First Steps*. Budapest: HCDS, 211–22.
- Panków, Irena (1998), „A Self-Portrait of the Polish Political Elite” in John Higley, Jan Pakulski & Włodzimierz Wesolowski (eds.): *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. Basingstoke: Macmillan, 188–202.

- Pareto, Vilfredo (1935), *The Mind and Society: A Treatise in General Sociology*. New York: Dover
- Pareto, Vilfredo (1968), *The Rise and Fall of the Elites: An Application of Theoretical Sociology*. Totowa, N. J.: Bedminster Press
- Pasti, Vladimir (1995), *România in tranzitie: caderea in viitor*. [Romania in Transition] Bucharest: Nemira.
- Philips, Kevin (1975), *Mediocracy*. Garden City: Doubleday
- Plesu, Andrei (1996), *Chipuri si másti ale tranzitiei*. (Faces and Masks of Transition) Bucharest: Humanitas
- Plichtová, Jana & Elena Brozmanová (1994), „Demokracja na Slovensku z pohľadu starostov” (Democracy in Slovakia from the View of Mayors) *Sociológia*, Vol. 26. No. 6.
- Poggi, Gianfranco (2001), *Forms of Power*. Cambridge: Polity Press
- Przeworski, Adam (1991), *Democracy and the Market*. Cambridge: Cambridge University Press
- Przeworski, Adam (1992), „The Games of Transition” in Scott Mainwaring, Guillermo O'Donnell & J. Samuel Valenzuela eds. *Issues in Democratic Consolidation*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 105–52.
- Putnam, Robert D. (1976), *The Comparative Study of Political Elites*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall
- Róna-Tas, Ákos (1991), „The Selected and the Elected: The Making of the New Parliamentary Elite in Hungary” *East European Politics and Societies*, Vol. 5. No. 3. Fall, 357–93.
- Róna-Tas, Ákos (1994), „The First Shall Be Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition” *American Journal of Sociology*, Vol. 100. No. 1. 40–69.
- Róna-Tas, Ákos & József Böröcz (1995), „Small Leap Forward: Emergence of the New Economic Elites” *Theory and Society*, Vol. 24. No. 5. 751–81.
- Schmitter, Philippe C. (1995), „Transitology: The Science or the Art of Democratization?” in Joseph S. Tulchin ed., *The Consolidation of Democracy in Latin America*. Boulder: Lynne Rienner, 11–41.
- Schumpeter, Joseph A. (1942), *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper & Bros.
- Shlapentokh, Vladimir, Christopher Vanderpool & Boris Doktorov, eds. (1999), *The New Elite in Post-Communist Eastern Europe*. College Station: Texas A & M University Press
- Skocpol, Theda (1979), *States and Social Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press
- Staniszki, Jadwiga (1991), *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe: The Polish Experience*. Berkeley: University of California Press
- Stark, David (1996), „Recombinant Property in East European Capitalism” *American Journal of Sociology*, Vol. 101. No. 4. 993–1027.
- Steen, Anton (1994), *Recirculation and Expulsion: The New Elites in the Baltic States*. Oslo: University of Oslo Press
- Steen, Anton (1996), „Consolidation and Competence: Research on the Politics of Recruiting Political Elites in the Baltic States” *Journal of Baltic Studies*, Vol. 27. No. 2. 28–45.
- Steen, Anton (1997), *Between Past and Future: Elites, Democracy and the State in Post-Communist Countries: A Comparison of Estonia, Latvia and Lithuania*. Aldershot: Ashgate
- Steen, Anton (1997), „The New Elites in the Baltic States: Recirculation and Change” *Scandinavian Political Studies*, Vol. 20. 91–112.
- Steen, Anton (1997c), „The Baltic States after the Change of the Regime” in Heinrich Best & Ulrike Becker (eds.), *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe*. Opladen: Leske + Budrich, 149–70.
- Stefan, Laurentiu (2001), „Political Elite Recruitment and Party Development

- in Post-Communist Romania” Paper prepared for ECPR First General Conference, Canterbury, U.K. September 6–8. 2001.
- Szalai Erzsébet (1990), *Gazdaság és hatalom*. Budapest: Aula
- Szalai Erzsébet (1994), „The Power Structure in Hungary After the Political Transition” in Christopher G. A. Bryant & Edmund Mokrzycki (eds.), *The New Great Transformation? Change and Continuity in East Central Europe*. London: Routledge
- Szalai Erzsébet (1995), „The Metamorphosis of the Elites” in Király Béla & Bozóki András (eds.): *Lawful Revolution in Hungary, 1989–94*. Boulder: Social Science Monographs, 159–74.
- Szalai Erzsébet (2000), *Szereppróba*. Budapest: Századvég
- Szczerbiak, Aleks (1998), *Bureaucrats and Professionals: The Party-Machine in Post-Communist Poland*.
- Szelényi Iván & Bill Martin (1988), „Three Waves of New Class Theories” *Theory and Society*, Vol. 17. No. 5. 645–67.
- Szelényi Iván (1988), *Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Rural Hungary*. Madison: University of Wisconsin Press
- Szelényi Iván & Szonja Szelényi (1995), „Circulation or Reproduction of Elites During the Postcommunist Transformation of Eastern Europe” *Theory and Society*, Vol. 24. No. 5. October 615–38.
- Szelényi Iván, Don Treiman & Edmund Wnuk-Lipinski eds. (1995), *Elity w Polsce, w Rosji in na Węgrzech: Wymiana czy reprodukcja?* (Elites in Poland, Russia, and Hungary: Change or Reproduction?) Warsaw: Instytut Studiów Politycznych PAN
- Szelényi, Szonja, Szelényi Iván & Kovách Imre (1995), „The Making of the Hungarian Postcommunist Elite: Circulation in Politics, Reproduction in the Economy” *Theory and Society*, Vol. 24. No. 5. October, 697–722.
- Szomolányi, Sona (1994), „Formovanie politických elit” (The Formation of Political Elites) in *Slovensko v 90. Rokoch – kroky európskemu spolocenstvu*. Bratislava: Institute for Sociology
- Szomolányi, Sona (1994), „Old Elites in the New Slovak State and Their Current Transformation” in S. Szomolányi & G. Meseznikov (eds.), *The Slovak Path of Transition – to Democracy?* Bratislava: Slovak Political Science Association, 63–82.
- Tánase, Stelian (1996), *Revolutia ca esec: Elite si societate*. (Revolution as Failure: Elites and Society) Bucharest: Nemira
- Tarkmeel, Anneli (2000), „The Elite Issue and Democratic Development: The Case of the Baltic States” in Hans-Peter Svege & Riku Kinnunen (eds.), *Transformation of Economic and Political Systems in the Baltic Sea Region*. Tartu: Nordic Council of Ministers and EuroFaculty, 253–69.
- Taras, Raymond C. ed. (1992), *Handbook of Political Science on the USSR and Eastern Europe*. Westport: Greenwood Press
- Tibil, Gheorghe (1995), „Conflictul elitelor si instabilitatea politicá in evolutia moderná si contemporaná a României” (The Conflict of Elites and Political Instability in the Modern and Contemporary Evolution of Romania) *Polis* No. 3. 85–112.
- Tikidjiev, N., S. Koleva, Z. Zlatkov, M. Kelian & D. Kostova (1998), *Social Stratification and Inequalities*. Sofia: Sofia University
- Tismaneanu, Vladimir (1998), *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton: Princeton University Press
- Toneva, Zdravka (1997), „Research on Economic and Political Elites in Bulgaria in the period 1990–1995” in Heinrich Best & Ulrike Becker (eds.), *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe*. Opladen: Leske + Budrich, 91–106.
- Toomal, Jaan (1999), *Valitud ja valitsenud: Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuse isikkoosais aastail 1917–1999*. (The Elected and

- the Rulers: The Personal Composition of Estonian Parliaments and Other Assemblies Between 1917 and 1999) Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu
- Tökés Rudolf L. (1990), „Hungary's New Political Elites: Adaptation and Change, 1989-90” *Problems of Communism*, Vol. 39. November-December, 44-65.
- Tökés Rudolf L. (1996), *Hungary's Negotiated Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press
- Tökés Rudolf L. (2000), „Hungary: Elites and the Use and Abuse of Democratic Institutions” in John Higley & György Lengyel (eds.), *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield, 71-85.
- Trotsky, Leon (1964), *The Basic Writings of Trotsky*. Edited by Irving Howe. London: Secker and Warburg
- Tucker, Aviezer (1999), „The Politics of Conviction: The Rise and Fall of Czech Intellectual-Politicians” in Bozóki A. (ed.), *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest-New York: CEU Press, 185-205.
- Wasilewski, Jacek (1989), „Elityzm Redivivus?” (Elitism Revived?) *Studia Socjologiczne*, No. 3. 79-107.
- Wasilewski, Jacek (1990), „The Patterns of Bureaucratic Elite Recruitment in Poland in the Seventies and Eighties” *Soviet Studies*, Vol. 42. 743-57.
- Wasilewski, Jacek (1993), „Towards New Political Elites in Poland?” in Jacques Coenen-Huther & Brunon Synak (eds.): *Post-Communist Poland: From Totalitarianism to Democracy*. Commack, NY: Nova Science Publishers, 29-50.
- Wasilewski, Jacek (1994), *Konsolidacja elit politycznych w Polsce, 1991-93*. (Consolidation of Political Elites in Poland, 1991-93) Warsaw: Instytut Studiów Politecznych PAN
- Wasilewski, Jacek (1995), „The Forming of a New Elite: How Much Nomenklatura is Left?” *Polish Sociological Review*, No. 2. 113-.
- Wasilewski, Jacek & Edmund Wnuk-Lipinski, (1995), „Poland: Winding Road from the Communist to the Post-Solidarity Elite” *Theory and Society*, Vol. 24. No. 5. October, 669-96.
- Wasilewski, Jacek (1997), „Elite Research in Poland, 1989-1995” in Heinrich Best & Ulrike Becker (eds.), *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe*. Opladen: Leske + Budrich, 13-39.
- Wasilewski, Jacek (1998a), „Hungary, Poland, and Russia: The Fate of Nomenklatura Elites” in Mattei Dogan & John Higley (eds.), *Elites, Crises and the Origins of Regimes*. Lanham: Rowman & Littlefield, 147-67.
- Wasilewski, Jacek (1998b), „Elite Circulation and Consolidation of Democracy in Poland” in John Higley, Jan Pakulski & Włodzimierz Wesolowski (eds.), *Post-Communist Elites and Democracy in Eastern Europe*. Basingstoke: Macmillan, 163-87.
- Wasilewski, Jacek (2001), „Three Elites of the Central-East European Democratization” in Radosław Markowski & Edmund Wnuk-Lipinski (eds.), *Transformative Paths in Central and Eastern Europe*. Warsaw: Friedrich Ebert Stiftung, 133-42.
- Weber, Max (1960) [1915-21], *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press
- Wesolowski, Włodzimierz (1992), „The Role of Political Elites in Transition from Communism to Democracy: The Case of Poland” *Sisyphus*, Vol. 8. No. 2. 77-100.
- Wesolowski, Włodzimierz & Irena Panków, eds. (1995), *Świat elity politycznej*. (The World of the Political Elite) Warsaw: IFiS PAN
- Wesolowski, Włodzimierz & Barbara Post, eds. (1998), *Polityka i Sejm. Formowanie się elity politycznej*. (Politics and the Parliament: The Formation of the Political Elite) Warsaw: Wydawnictwo Sejmowe
- Wesolowski, Włodzimierz (2001), „Change and Continuity: Four Polish

- Parliaments, 1989–2001” *Central European Political Science Review*, Vol. 2. No. 4. Summer, 25–50.
- Wiatr, Jerzy (1987), „Political Leadership in Poland in Light of Sociological Research” *Polish Sociological Bulletin*, No. 2. 69–81.
- Wnuk-Lipinski, Edmund ed. (1995), *After Communism: A Multidisciplinary Approach to Radical Social Change*. Warsaw: Institute for Political Studies, PAN
- Wright, Erik O. (1996), „The Continuing Relevance of Class Analysis. Comments.” *Theory and Society*, Vol. 25. No. 5. October, 693–716.
- Zubek, Voytek (1991), „The Polish Communist Elite and the Petty Entrepreneurs” *East European Quarterly*, Vol. 25. No. 3. 339–62.